

Валентина Соболю
(Варшава)

РЕЦЕПЦІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В ПОЛЬЩІ

У статті окреслені такі напримки реценції творчості Григорія Сковороди, як науково-дослідний, перекладацький, пізнавально-освітній. Проаналізовано найдавніші оцінки (Олександра Яблоновського, Івана Франка, Олександра Брюкнера, Юзефа Третяка, Мар'яна Якубця), звернено увагу на словникові та енциклопедичні видання, на етапні, на думку авторки, праці польських науковців, присвячені феномену Григорія Сковороди (Чеслава Ястшембця-Козловського, Ришарда Лужного та ін.)

Ключові слова: Г.Сковорода, польські літературознавці, стаття, переклад, монографія, реценція, українська література.

В статье очерчены такие направления реценции творчества Г.Сковороды, как научно-исследовательское, переводческое, познавательное-образовательное. Проанализированы как отдельные оценки (Александра Яблоновского, Ивана Франко, Александра Брюкнера, Юзефа Третяка, Марьяна Якубца), так и этапные, с точки зрения автора, работы польских исследователей, посвященные феномену Григория Сковороды (Чеслава Ястшембца-Козловского, Ришарда Лужного и др.)

Ключевые слова: Г.Сковорода, польские литературоведы, статья, перевод, монография, реценция, украинская литература.

In the article «To the problem about Polish reception of Grygoriy Scovoroda» in the historical perspective (from 1874 to the present time) such drifts as scientific research, translated, cognitive-educational are traced. It is analysed the most ancient assessments (Oleksandr Yablonovsky, Ivan Franko, Oleksandr Bryukner, Yuzef Tretyak, Mar'yan Yakybets'), paid attention to the dictionary and encyclopaedic editions, on the stage, to the author's opinion, works of Polish scientists, devoted to the phenomenon of Grygoriy Scovoroda (Cheslav Yastshembetch'-Kozlovsky, Ryshard Luzhny and others).

Key words: G.Scovoroda, Polish specialists in literature, article, translation, monograph, reception, Ukrainian literature.

*Сковорода «не знав іншої влади,
крім влади сумління»
(Богдан Лепкий)*

Питання про «причинки до зарубіжної Сковородиніани» чи не першим поставив Олекса Мишанич у травні 1991-го, наголосивши на тому, що наші знання про неї є неповними, а тому сама проблема заслуговує на більш пильну увагу [25, с.81]. Вчений наголосив на необхідності появи такої бібліографії, в якій би були зафіксовані праці зарубіжних сквородинознавців.

Найбільш повна на сьогодні бібліографія постала в 2002-му у формі ретельно укладеного Леонідом Ушкаловим, Сергієм Вакуленком, Аллою Євтушенко бібліографічного довідника «Два століття сквородіани» [7]. Із присвятою «До 280-річчя від дня народження» бібліографічний покажчик «Григорій Сковорода» уклали також Г.І. Гамалій та В.В. Шевченко [5, с.136], який у 2002-му році був надрукований у Національній Парламентській Бібліотеці в Києві.

Завдання нашої розвідки – з'ясування джерел та визначальних прикмет рецепції творчого доробку Григорія Сковороди в Польщі в історичній перспективі, апелюючи до низки етапних праць. Польська рецепція Сковороди – як складник окресленої О.Мишаничем проблеми зарубіжної Сковородиніани – досі не була об'єктом спеціальних студій. Однак, спонуку до пошуків дає доповідь Антона Середницького на науково-популярній сесії у Варшаві, присвяченій 250-річчю від дня народження філософа. Доповідь на тему «Григорій Сковорода в Польщі» була надрукована у щомісячному додатку до «Нашого слова» – літературному та науково-популярному журналі «Наша культура» за грудень 1972 року. Відзначаючи ретельність А.Середницького, зауважимо, що поза його увагою залишився низка публікацій, які не лише тією чи іншою мірою торкаються озвученої тут проблеми, але і вносять корективи. Доповідь Антона Середницького позначена самостійною оцінкою віднайдених ним праць польських та українських науковців, які спричинилися до запізнення з творчістю Сковороди у Польщі і світі. Завдячуємо також і бібліографічному покажчику «Григорій Сковорода», що його уклали також Г.І. Гамалій та В.В. Шевченко: як за цінні вказівки, так і за – в силу допущених неточностей* – нагадування про те, що кожен дослідник мусить усі джерела самотужки звіряти і перевіряти. То ж немає недоброго, щоб на добре не вийшло: у ході звіряння вдалося віднайти кілька не піднятих досі праць про Сковороду. Опрацьований матеріал, який несила скоментувати належним чином у одній статті, утвердив у переконанні, що проблема рецепції Григорія Сковороди у Польщі заслуговує на ретельне дисертаційне дослідження, та, однак, бракує поки що охочих за це відповідально та сумлінно взятися.

Отож, Польща увійшла в життя Сковороди у 1750 році, коли він приїхав до неї у складі почету генерал-майора Вишневського. Ймовірно, Сковорода побував у Краківському університеті – це була подорож від університету до університету в Польщі, Словаччині, Угорщині, Австрії, Німеччині, Італії. У листі Сковороди до В.Зембровського від 21.12.1779 є згадка про королівський Краків, а в одній із байок – «Олениця і Кабан» у автора зринає асоціація про польські гори. Знана й висока, навіть захоплена оцінка Сковородою геніального польського астронома Миколая Коперника.

Найперша інформація про Григорія Сковороду в польській науці – згадка Адама Кіркора в його праці «Про літературу братніх слов'янських народів» – датується 1874 роком, але це тільки згадка. А започаткувала польську рецепцію Сковороди польськомовна публікація Івана Франка. У 1892 році у статті «Charakterystyka literatury ruskiej XVI-XVIII w.», надрукованій у львівському виданні «Kwartalnik historyczny», І.Франко замальовує широке історичне тло, на якому вражаюче вирізняється український філософ. Франко пише про фатальний розлам між інтелігенцією та простим людом на Україні, зросійщення

* Бібліографічний покажчик «Григорій Сковорода (1722-1724)» / [укладачі Г. І. Гамалій, В. В. Шевченко; наук. ред. Р. В. Жданова]. – К. : Національна парламентська бібліотека України, 2002. – 136 с.) є дуже помічний, **за що складаю упорядникам глибоку пошану та вдячність**. Однак:

А. На сторінці 17 тут подано неточний рік виходу книжки Олександра Яблоновського, також допущено перестановку слів у назві його праці, що ускладнило пошук монографії, на це звернули увагу бібліографи Народової Бібліотеки у Варшаві.

Б. Неточно також статті Чеслава Ястшембця-Козловського Grzegorz Skoworoda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. –1939. – nr 2. – S.120–128; nr 3. – S.185–194.

В. Помилково (на сторінці 79) називається том перший у позиції «Studia slavica In honorem viri docterrimi Oleksa Horbatsch. Festgabe zum 65. Geburtstag, herausgegeben von G.Freihof, P.Kosta und M.Schütrumpf.» Beiträge zur Ostslawischen Philologie (II), Verlag Otto Wagner, München, 1983, бо ж насправді стаття Ришарда Лужного про Сковороду знаходиться у тому другому вказаного видання (сторінки 98–108).

Г. Стаття В.Вітковського «Czy Skovoroda pisał mieszaniną języka starocerkiewnego, rosyjskiego i ukraińskiego?» насправді вміщена в № 4 Rocznik XXI (С. 399–412) журналу «Slavia Orientalis», а не в №21, як помилково указано в покажчику на сторінці 69.

Г. Не названо праці Юзефа Третьяка. А саме цей дослідник був одним із перших, який у студії від 1912 року «Piotr Skarga w dziejach i literaturze Unii brzeskiej» так писав про Сковороду: «Hrehory Sawicz Skoworoda, w literaturze polskiej zupełnie nieznan, przez Rusinów, przynajmniej galicyjskich, prawie zaniedbany...» [18, с.280].

козацьких нащадків «на лівому березі Дніпра», але з іншого боку – про «традиції* козацької вольності та автономії, які не вмерли «ані посеред посполитого козацтва і навіть простого люду, ані теж посеред «zmoskwiczonych panów»: «Численні сини давньої козацької старшини. Так як колись сини литовсько-українських магнатів, навчались у Європі в університетах Геттінга і гейдельберга і приновили на Україну відомість про нові світи мислі і знань, про імена Спінози, Вольтера і Руссо. Ті думки та ідеали були далекі від російської дійсності» [39, с.725], і з тими думками, наголошує далі Франко, треба було ховатися або втікати до літератури, до іронії та сатири. Саме в той час, у XVIII столітті, в Україні, як і в Росії, постає тип пана-ліберала, який отримавши європейську чи напівєвропейську освіту, хоча й відчуває відразу до нужденних політичних та суспільних стосунків у Росії, однак водночас почувується безсилим до їхньої зміни, «філософує на самоті або в тісному колі приятелів, а назовні ж виявляє свій лібералізм або гордовитим мовчанням, або кусючими епіграмами і т.п.» На цьому ж тлі, наголошує І.Франко, Сковорода – містик і пантеїст – був оригінальним явищем в Україні. Не тільки освітою яку, за переконанням юного Франка, Сковорода здобув у Німеччині та мандрував ціле життя. А насамперед тому, що погорджував усім, «що «пахло» чином», посадою чи тривалим якомоесь зобов'язанням, ціле життя був вірним своєму девізові: «Світ хотів мене піймати, але не спіймав» [38, с. 724–725]. Не менш цінна примітка І.Франка, де він подає бібліографію праць про Сковороду: Орест Халявський. «Сковорода, український писатель XVIII века» (Основа, 1862), Г.Данилевський, Украинская старина (Харьков 1866), а також видання «Киевская старина», том XVI. – С.103–106, де вміщена біографія Сковороди, написана його учнем Михайлом Ковалинським. Дає вказівку читачеві: збірка творів Сковороди видана в 1861 році в Петербурзі [39, с.725].

Без сумніву, цитована вище праця І.Франка спричинилася до того, що сімома роками пізніше інформацію про українського філософа польський рецепієнт уже міг віднайти у соліднішій праці – монографічній книжці Олександра Яблоновського. Отже, першим поляком, який увів творчість Сковороди до польського науковго дискурсу, був Олександр Яблоновський. У розлогій праці «Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji Zachodniej na Rusi», виданій у Кракові на переломі 1899-1900 років, Григорія Сковороду кваліфіковано як одного з-поміж трьох найвидатніших вихованців Києво-Могилянської академії. Подаємо далі без скорочень та зі збереженням особливостей написання прізвищ міні-розділ «Wychowawcy wybitniejsi», змісту якого не дасться переоцінити:

«З численних вихованців тієї доби на найбільш видатні:

Єжи К о н и ц ь к и й, ректор тієї ж [академії], а з часом архієпископ могилевський, добрий знавець польської мови, помер 1795;

Самуель М и с л а в с ь к и й, подібно ректор київської Академії, а з часом митрополит київський від 1783-96;

і Григорій Савич С к о в о р о д а, самобутній філософ малоруський, помер 1794 р.

Кількість учнів у тому часі була найвища: в р. 1742 було їх 1243; однак 1744 р. 1160, з яких 388 зі стану духовного, а 772 світського» [41, с.233–234].

Ймовірно, брак матеріалів про життя та творчість Сковороди не дозволив О.Яблоновському показати, на чому ж полягала унікальність найвидатнішого вихованця Києво-Могилянської академії. Хоча із курсів лекцій про українську літературу XVII – XVIII століть, які, починаючи від 1896/7 навчального року, студентам Краківського університету читав професор Юзеф Третьак, знання про Сковороду поширювалися у світ. Прикро, але виклади Ю.Третьака так і не були надруковані.

Перші ж докладні дані про життя й творчість філософа з'явилися у 1902 році, у XIII томі видання під назвою «S.Orgelbranda Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami», де прізвище українського філософа подається на польський манір «Skowroda», зате у статті про

* «Tradycje te splatały się ze zdobyczami nie tylko uczoneści kijowskiej, ale i nowych prądów , które płynęły teraz z Europy przez Petersburg» [39, с.724].

нього вперше викладено основні щаблі життя, названо твори, зазначено, де саме і коли (подано так: в Москві у 1837 році та в Перербурзі у 1798, 1860 роках) на той час були видрукувані. Характеристику ж доробку представлено в одному реченні: «Твори Сквороди відзначаються схоластикою, релігійним містицизмом та дивакуватою мовою» [35, с.542] (тут і далі переклад мій. – В.С.).

Усього цього було надто мало, аби в Польщі постало правдиве зацікавлення феноменом Сквороди, недарма ж бо десятьма роками пізніше, у 1912 -му, Юзеф Третяк у праці «Piotr Skarga w dziejach i literaturze Unii brzeskiej», даючи виважену, обгрунтовану порівнянням, оцінку феномену Сквороди, змушений з гіркою констатувати, що Григорій Савич Скворода в польській літературі зовсім незнаний, а русинами, принаймні галицькими, «властиво занедбаний...» [36, с.280].

Отже, Юзеф Третяк одним із перших у Польщі по-справжньому зацікавився феноменом Григорія Сквороди, і постало те зацікавлення у певному сенсі із обурення тим станом речей, коли такого рівня філософ був занедбаний своїми, незнаний у світі чужинцями. Ю.Третяк називає Григорія Сквороду «справжнім вивершенням тих позитивних моральних первістків, що дрімали в грудях українського народу», трактує містицизм філософа як питому прикмету українського духу. Але найбільш гостро, як видається, Ю. Третяк – у проєкції на творчість двох найяскравіших українських особистостей давньоукраїнського письменства – засигналізував проблему незреалізованих можливостей, які потенційно несла в собі як творча спадщина Сквороди, так і давньоукраїнське письменство в цілому. Аналізуючи послання Івана Вишенського, Ю.Третяк зазначає: «І ще одна думка приходиться до голови при тій okazji, стільки б Україна придбала, коли б правдивий український мудрець (йдеться про Сквороду. – В.С.), на півтора століття пізніше від Вишенського, справжнім вивершенням тих позитивних моральних первістків, що дрімали були в грудях українського народу, а тільки приглушені фатальними впливами та нещасливими історичними дорогами – Григорій Скворода, зовсім невідомий у польській літературі, українцями, принаймні галичанами, занедбаний, – якби він замість важкої штучної мови, яка була в його часах мовою літературною, висловлював свої оригінальні та глибокі думки таким живим та гарячим стилем, як Вишенський... Ці дві людини, хоча обидва містики, – бо містицизм лежить у покладах духу руського – хоча обидва вигодувані Святим Письмом, є діаметрально собі протилежні, і то тільки тому, що Скворода **не піддався впливам візантинізму, дякуючи віянню європейської культури**. І в часи, коли мертва обрядовість панувала навколо нього, коли православне руське духовенство, отруєне візантійським ядом визнанневої ненависті, яка просочувалася з таких творів, як у Вишенського, свяtilo гайдамацькі ножі, він навчав одухотвореному християнству, марив про Царство Боже на землі, про братерську любов між людьми, а коли православні ієрархи, подивовані його наукою та стриманим життям, намовляли його, аби став ченцем, чинячи йому великі обіцянки достатку, слави, почетеї, він, знаючи сферу, до якої його хотіли втягнути, відкинув ті намови з супротивом. Але то був чоловік, який захопив європейського повітря у своїй подорожі через Польщу та Угорщину до Відня, який добре знав німецьку мову та латину, трохи старогрецьку, якому не були чужими Платон, Аристотель, Плутарх, Філон, Цицерон, Горацій і Ляйбніц» [36, с.280–281]*, (жирний шрифтом мій. – В.С.).

* «I jeszcze jedna myśl przychodzi przy tej okazji do głowy, ileby Ruś zyskała, gdyby prawdziwy mędrzec ruski, o półtora wieku późniejszy od Wiszeńskiego, prawdziwy wykwit dodatnich pierwiastków moralnych, drzemiących w piersiach ludu ruskiego, a tylko przygłuszonych fatalnymi wpływami i nieszczęsnymi kolejami dziejowymi – Hrehory Sawicz Skoworoda, w literaturze polskiej zupełnie nieznan, przez Rusinów, przynajmniej galicyjskich, prawie zaniebany, – gdyby on zamiast ciężkiego sztucznego języka, jaki był w jego czasach językiem literackim, wypowiadał swoje oryginalne a głębokie myśli, tak żywym i gorącym stylem, jak Wiszeński... Ci dwaj ludzie, choć obaj mistycy, – bo mistycyzm tkwi w pokładach ducha ruskiego – choć obaj wykarmieni Pismem świętym, są biegunowo sobie przeciwni, a tylko dla tego, że Skoworoda uchronił się od wpływów bizantynizmu przez powiew europejskiej kultury. I w czasach, kiedy martwa obrzędowość panowała dokoła niego, kiedy prawosławne duchowieństwo ruskie, zatrute bizantyńskim jadem wyznaniowej nienawiści, sączącym się z takich pism, jak Wiszeńskiego, świeciło noże hajdamackie, on nauczał o

Правдиве зрушення у стосунку до творчості Сковороди в Польщі настає в 1930-ті роки. У період міжвоєнного двадцятиліття, упродовж 1930-1938 років, діяв Український Науковий Інститут у Варшаві. Виданий там XXIV том, як про те свідчить «Каталог видань Українського Наукового Інституту» [11, с.18], – це, власне, монографія Д.Чижевського «Філософія Сковороди» (1934). Про неї трохи згодом, бо йдучи за хронологією, маємо також згадати працю Олександра Брюкнера «Zarys dziejów literatur i języków słowiańskich» (1929), в якій про Сковороду зазначено, що «це дуже цікава постать, уособлення Руссо, але східного [типу], тобто без чуттєвості й катастроф чи колізій, які з неї випливають. Повернення на лоно природи, самообмеження до найскромніших потреб чином і життям ствердив, цінуючи собі понад усе моральну волю та спокій духа, опертий на чистому сумлінні» [1, с.86]. О.Брюкнер засвідчує знання творчого доробку філософа, наголошуючи, що той писав багато прози, діалоги, розвідки, алегорії. Віршами ж, вважає дослідник, Сковорода «писав байки та пісні, примітки та моралі», але все це до друку потрапило по багатьох-багатьох роках. За перекладом О.Брюкнера, Сковорода «зробив найбільше» – усним проповідництвом «євангельського і етичного слова», невтомними мандрівками* [1, с.86].

Що стосується польської рецепції Сковороди в часи міжвоєнного двадцятиліття, то тут має місце різкий контраст. З одного боку, на сторінках місячника «Biuletyn polsko-ukraiński» за грудень 1933 року побачила світ українокомпетентна стаття**. З іншого боку, рецепція Сковороди в Польщі в цей час набуває енциклопедичних координат, хоча матеріал не виходить поза межі короткої інформації. Так, у четвертому томі видання «Wielka Literatura Powszechna» (1933) Олександр Брюкнер у розділі про російську літературу наголошує на впливі Сковороди на Льва Толстого [3, с.484]. Розділ про українську літературу до цього ж тому видання «Wielka Literatura Powszechna» написав Богдан Лепкий, який подає творчість Сковороди на широкому тлі давньоукраїнського письменства, наголошуючи, що на тлі козацьких хронік, кантів, інтермедій, на підложжі написаних живою

---

uduchowionem chrześcijaństwem, roił o królestwie Bożem na ziemi, o miłości braterskiej między ludźmi, a kiedy hierarchowie prawosławni, podziwiając jego naukę i wstrzemięźliwe życie, namawiali go, s.281, aby został mnichem, czyniąc mu wielkie obietnice dostatku, sławy, zaszczytów, on, znając sferę, do której chciano go wciągnąć, odtrącał te namowy ze wstrętem. Ale to był człowiek, który zachwyił powietrza europejskiego w podróży swojej przez Polskę i Węgry do Wiednia, który znał dobrze język niemiecki i łacinę, trochę starogrecki, któremu nie obcy był Plato, Arystoteles, Plutarch, Filon, Cyncero, Horacy i Leibniz». (Tretiak Józef. Piotr Skarga w dziejach i literaturze Unii brzeskiej. – Kraków, 1912. – S.280-281).

* «bardzo to ciekawa postać, uosobiony Rousseau, ale wschodni, t.j. bez zmysłowości i katastrof czy kolizji z niej wynikających, co powrócił na łono przyrody, ograniczenie się do najskromniejszych wymagań czynem i życiem stwierdził, warując sobie nadewszystko wolność moralną, spokój ducha, na czystym sumieniu oparty. Pisał wiele prozą, dialogi, rozprawy, alegorie; wierszami bajki i pieśni, uwagi i morały, co wszystko do druku dopiero po wielu, wielu latach się dostawało; przepowiadaniem ustnym słowa ewangelicznego i etycznego, wędrownik nieustanny, najwięcej działał...»

** Маємо на увазі винятково, як для цього видання, розлогу (на трьох сторінках), але некомпетентну статтю «Grzegorz Skoworoda» Зигмунта Мазура на сторінках місячника «Biuletyn polsko-ukraiński» за грудень 1933 року. У статті заміщено портрет Сковороди [46, с.2], що само по собі є рідкісним явищем. Зигмунт Мазур, посилаючись у примітці на працю Ф.Ерна, статті Д.Чижевського, В.Петрова [46, с.3], поимклово, зовсім не згадуючи про Польщу, твердить, що Сковорода «з торбиною та кийком у руці відвідав Угорщину, Італію, Німеччину» [46, с.1]. Завершує ж свою публікацію автор і зовсім у незгоді з істиною, виявляючи чи то тенденційність, а чи абсолютне незнання доробку філософа. Автор резюмує, що Сковорода «не залишив по собі жодного великого твору», поезії Сковороди мають «марну художню вартість» [46, с.3]. Властиво, сам час, в якому незабаром, у наступному 1934 році, так само у Варшаві побачить світ монографічна праця Дмитра Чижевського, – спростував тезу публікації З.Мазура про те, що український філософ залишив по собі «тільки багату індивідуальність та оригінальне життя» [46, с.3]. Загальне негативне враження від статті посилюється також і контекстом. Так, в самому низу на сторінці третій, якою стаття про Сковороду завершується не відповідними істині висновками, – подано вірш Миколи Бажана «Krew niewolnic» у перекладі К.Неривного (К.Нерывны). Закінчення цього вірша бачимо на наступній сторінці, яка подає (сторінки 4-5) статтю Яна Ліповецького (Jan Lipowiecki) зі знаковою для 1933 року назвою «Walka o chleb»...

мовою віршів, а наступно – творів «єдиного великої міри українського філософа Сквороди» виростає постать Івана Котляревського [3, с.525].

Більш позиточними видаються судження та оцінки Богдана Лепкого у його підручнику «Ukraina. Zarys literatury. Podręcznik informacyjny» (1930), в якому привертають увагу такі рядки про Сквороду: «Був моністом, спіритуалістом, з нахилом до містики і до якогось на свій спосіб зрозумілого чи відчутого пантеїзму. В житті ідеаліст, який не знав іншої влади, крім влади сумління... називано його українським Сократом, ходячою академією знань, а по смерті оточено ореолом легенди. Послідовників його науки називали Сквородинцями і цінували високо, як моральних людей» [12, с.185]. Далі Б.Лепкий (мов би в унісон із І.Франком) акцентує на тому, що філософ зробив надзвичайно багато «для відродження вищих українських верств», бо вирвав їх з летаргійного сну, в який вони були впали, втративши незалежність, а з нею і всі високі помисли. Саме Скворода будив совість, жадав усвідомлення, пізнання себе, Бога і світу, бо то, на його думку, одне і те ж. «Цікавило його передусім внутрішнє життя, на політику і всі марноти дивився з усміхом милосердя та співчуття» [12, с.186].

Названі тут праці, наведені з них цитати, як видається, цілком спроможні були не тільки створити читачеві відповідний настроєвий клімат, а й заінтригувати, а, отже, спонукати дізнатися більше. Хочеться думати, що принаймні такою була інтелектуальна атмосфера, в якій саме в Польщі (через 20 років після прикрої констатації Ю.Третяка) побачила світ найбільш знакова праця про Сквороду, фундаментальна книжка Дмитра Чижевського «Філософія Г.С. Сквороди» [40, с.224], якій на довгі роки судилося стати визначальною в рецепції творчості Сквороди поза межами України.

Монографія від 1934 року Дмитра Чижевського, яку в 2003-му перевидав Л.Ушкалов, до сьогодні, за переконанням учених-медієвістів [25, с.75], залишається однією з найкращих праць про Григорія Сквороду. Саме в цій праці, як довів Л.Ушкалов, Д.Чижевський спробував «якнай докладніше обґрунтувати думку, згідно з якою Григорій Скворода перебуває в самісінькому *осередді* української духовної традиції» [38, с.136] (курсив Л.Ушкалова. – В.С.). Апелюючи до тези Д.Чижевського про те, що «Скворода стоїть у центрі української духовної історії», Л.Ушкалов твердить, що «цієї думки Чижевський дотримувався впродовж усіх п'яти десятиліть своєї наукової діяльності. Бувши чітко сформульованою десь наприкінці 1920-х років, вона складає підложжя й останньої розвідки Чижевського про Сквороду – книги «Skoworoda: Dichter, Denker, Mystiker», яка побачила світ у Мюнхені 1974 року» [38, с.136].

Отже, динаміка рецепції Сквороди в Польщі у ХІХ столітті та на межі ХІХ-ХХ століть прокреслюється мов би пунктиром – це калейдоскоп досить фрагментарних оцінок Адама Кіркора, Олександра Яблоновського, Юзефа Третяка («Стільки б Україна придбала!..»). Міжвоєнний період знаменний появою спеціально присвячених творчості Сквороди наукових розвідок – монографії Д.Чижевського та статті Чеслава Ястшембця-Козловського «Grzegorz Skoworoda, myśliciel ukraiński». Кожна із них заслуговує на окрему студію, але наразі зупинимось на статті Чеслава Ястшембця-Козловського, надрукованої в 1939-му у другому та третьому числах варшавського часопису «Problemy Europy Wschodniej» [45, №2, 3]. За зізнанням автора, дослідження було інспіроване його заангажованістю відразу двома працями Д.Чижевського («Філософія на Україні», Прага 1928; «Філософія Г.С. Сквороди», Варшава 1934). Саме з цих праць, як зізнається науковець, він черпає цитати із творів Григорія Сквороди, натомість, на чому сам наголошує, «інтерпретація, розпланування та висвітлення» матеріалу є цілком самостійні [45, № 2, с.120]. Зрозуміла річ, дослідникові не завжди вдалося уникнути залежності від того, як саме Чижевський «реферує думки Сквороди» [45, №2, с.126]. Висновки розвідки Ч.Ястшембця-Козловського мають дещо декларативний характер, але спонукають читача до більш уважного прочитання та вироблення самостійних оцінок і суджень. Вважаємо за доцільне навести їх без скорочень:

«1.Сковороду визнаємо радше за видатного мислителя, ніж за філософа у властивому значенні, бо ж він не дав системи, а його наука властиво є позбавленою архітектоніки. Влучні дефініції зустрічаємо в нього рідко; труд висновків залишає він звично читачеві, сам громадячи багато антитез, з яких через елімінацію треба вилушувати його істотну думку

2.За містика його не вважаємо. Оскільки ніде не бачимо в нього прагнення до пасивності умислу, як засобу пізнання правди. Неясності та суперечності виникають від певної безпорадності, зрозумілої у такій ранній епосі розвою української філософії, але принаймні не постають спланованим «методом», як у правдивих містиків.

3. Сковорода загалом добре розмежовував предмети філософії і наук з одного боку, філософії та релігії – з іншого.

4.Якщо не уточнив виразно складників дійсності, то будь-що будь вказав на двоїстість її елементів та на конечність третього складника, єднально-розподільного.

5.Надзвичайно високо ставить ідеї Правди і Розуму.

6.Зазначається в нього винятково сильне прагнення до осягнення ідеї Абсолюту, як умови вже не обумовленої.

7.Через свій дуже близький підхід до ідеї автокреації, Сковорода стоїть – принаймні попередньо – у великому нурті творчої слов'янської філософії» [45, № 3, с.194].

Далі ж, у наступні майже два десятиліття із причин загальновідомих такий фаховий дискурс майже не простежується. Можна сказати, що об'єктивне наукове вивчення давньоукраїнського письменства загалом, у тому числі й творчості Сковороди, відроджується у 60-ті роки ХХ століття. Якщо говорити про суто особистісні рушії цього відродження, то, ймовірно, таким рушієм стала новаторська праця Ришарда Лужного «Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII w.» [14], яка у 1966 році побачила світ у Кракові.

Про доробок Р.Лужного наголосимо, що саме в 1960-ті роки було порушено проблему вивчення **мови творів Соковороди** у Польщі. Піонером на цьому складному шляху можна вважати знаного мовознавця, засновника кафедри україністики Варшавського університету, професора Пшемислава Зволінського. У своїй книжці «Dzieje języka ukraińskiego w zagysie» (1956) він започаткував низку студій над своєрідністю мови творів Григорія Сковороди; учений, за оцінкою Антона Середницького, «визначив місце мови мандрівного філософа за поглядом І.Білодіда» [28, с.7]. Згодом до проблем мови Сковороди звернувся Веслав Вітковський – спершу у розділі «Українська мова» у збірній праці «Україна», а згодом – спеціальній статті «Czy Skovoroda pisał mieszaniną języka starocerkiewnego, rosyjskiego i ukraińskiego?» [4, с.399–412]. Авторитетним дослідником особливостей мови творів Сковороди у Польщі був і є професор Михайло Лесів, одна з праць якого так і називається «Мова творів Григорія Сковороди» [13, с.6–11]. Варто відзначити також і зусилля знаного мовознавця Тетяни Голинської-Баранової. Її перу належать примітки стосовно мови творів Григорія Сковороди, подані в хрестоматії «Українська література». Хрестоматія під назвою «Literatura ukraińska. Wypisy», яку уклали Мар'ян Якубець і Тетяна Голинська-Баранова, побачила світ у Варшаві в 1963 році [43]. Видавці помістили у ній тільки дві поезії Сковороди зі збірки «Сад божественних пісень» – пісню 10 («Всякому городу нрав і права») та пісню 18 («Ой ти, пташко жовтобока»).

Що ж стосується літературознавчої рецепції, то тут передусім назвімо важкодоступне нині видання-скрипт: Якубець Мар'ян. «Literatury słowiańskie. Zagys dziejów. Przewodnik tematyczny» (1962), в якому учений акцентує, як свого часу О.Брюкнер [3, с.484], на впливі Сковороди на Льва Толстого та на його «винятковій функції на ґрунті літератур слов'янських» [42, с.15–16].

У 1970-ті роки, коли у всеукраїнському масштабі було відзначено 250-річчя з дня народження Сковороди, у сусідній Польщі також поживилася цікавість до постаті та творчої спадщини Г.Сковороди. Домінує тут, однак, популяризаторсько-просвітницький тон та дух, якими пройняті науково-популярні статті Флоріана Неуважного, Леоніда Бучила, Антона

Середницького. Маємо на увазі спеціальний, присвячений 250-річчю від дня народження Г.Сквороди, випуск газети «Наша культура», який виходив раз на місяць додатком до газети «Наше слово». На першій сторінці вміщено вірш Івана Златокудра «Григорій Скворода», світлину із науково-популярної сесії, присвяченої 250-річчю Сквороди, а також надруковано виголошені на цій сесії доповіді Флоріана Неуважного «Скворода – наш сучасник» [26, с.1–5], Антона Середницького «Григорій Скворода в Польщі» [28, с.5–7] та «Мова творів Григорія Сквороди» Михайла Лесіва [13, с.6, 7, 10, 11], «Філософія Григорія Сквороди» Леоніда Бучила [2, с.11–13]. Поетичним додатком цього випуску став також (окрім вірша Івана Златокудра та першій сторінці) уривок із симфонії «Скворода» Павла Тичини.

Ту ж домінанту популяризаторства має і «Mały słownik pisarzy świata». У 1972 згідно духові часу, коли був видрукований, у короткій ноті про Сквороду словник акцентує, що той «визнавав пантеїзм, близький ренесансовій філософії природи, домагався освіти для всіх станів, основним критерієм вартості людини вважав працю» [23, с.456]. Втім, як «Mały słownik pisarzy świata», так і «Encyklopedia popularna PWN» (у 1970-90 роки витримала кільканадцять перевидань) із незмінною тезою, що Скворода є «український філософ та поет, перший представник українського Просвітництва», автор філософських трактатів, байок і сатир, а також віршів, які несуть ідеї гуманізму [9, с.713] – ці видання все ж таки виконали своє призначення – довідково-інформаційне, освітньо-ерудитне. Властиво, мав рацію Антін Середницький, коли з гіркотою зауважив: «Хіба недоцільним було б полемізувати з оцінками діяльності Сквороди у працях давніших польських авторів, бо вони надто загальні та популярні, а оцінки, які появилися в Польській Народній Республіці, спираються на радянському літературознавстві та самі по собі їх уточнюють» [28, с.6].

На злам 1980-90-х років припадає зростання наукового зацікавлення доробком Сквороди у працях Ришарда Лужного. Так, в одній із найбільш ґрунтовних, але водночас і дискусійних розвідок «Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia» (1983) науковець доводить, що Скворода «зі своєю філософсько-теологічною системою, зі своєю «біблістикою» зокрема становить «самотній острів» і в усій історії українського письменства, і на тлі літератур інших слов'янських народів періоду Просвітництва» [17, с.106].

Розвідки Ришарда Лужного мов би покликані були – в нових умовах і в часі великих змін у його батьківщині – зверифікувавши усталені досі оцінки та судження про Сквороду, піднести на абсолютно новий рівень польське сквородинознавство, бо ж дослідник порушив заборонену досі царину, розпочав вивчення релігійної поетики філософа на тлі інших слов'янських літератур. Чи не найбільшою мірою сказане стосується синтетичної розвідки Ришарда Лужного від 1998 року «Grzegorz Skoworoda (1722-1794) i jego biblijne fascynacje» [22, с.121–137]. Судячи з усього, це справді остання прижиттєва розвідка видатного славіста, який у той чи інший спосіб звертався до творчості Григорія Сквороди упродовж всього творчого життя. Спершу це було мов би принагідно, а в останні роки – цілеспрямовано. Про це свідчать такі праці вченого, як: «Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII w.» (1966) [14]; «Dawne piśmiennictwo ukraińskie a polskie tradycje literackie» (1974) [15]; «Oświeceniowe antynomie światopoglądowe na Ukrainie, w Rosji i w Polsce» (1983) [16]; «Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia» (1983) [17]; «Grzegorz Skoworoda, czyli sacrum w literaturze Ukraińców» (1985) [18]; «Между общерусской древностью и новыми временами. Религиозная письменность восточных славян в эпоху ренессанса и барокко» (1993) [19]; «Między ogólnoruską dawnością a czasami nowożytnymi. Piśmiennictwo religijne Wschodnich Słowian w dobie renesansu i baroku» (1993) [20]; «Grzegorza Skoworody, ostatniego przedstawiciela wschodniosłowiańskiego baroku «poesis sacra» (1993) [21]; «Grzegorz Skoworoda (1722-1794) i jego biblijne fascynacje» (1998) [22].

У першій із названих вище праць – «Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII w.» – Р.Лужний хоча й пише про Григорія Сковороду тільки в примітках (сторінки 47, 133), однак, і в такій формі авторові вдається оприятити власні засади бачення місця цієї видатної постаті в історії українського письменства. Так, спершу дослідник зазначає, що розвиток української літератури в другій половині XVIII та на початку наступного століття унаочнюють два прізвища: Сковороди і Котляревського [14, с.47]. Згодом згадує про Григорія Сковороду як про одного із чільних репрезентативів барокового стилю в українській літературі, поряд із Дмитром Тупталом та Іваном Величковським [14, с.133], хоча в наступних розвідках дослідник презентує українського філософа як мислителя просвітництва [16; 22].

У ході глибшого вивчення доробку Сковороди ці положення набудуть реальних обрисів, зазнаючи певної еволюції, в результаті активного опрацювання Р.Лужним найновіших наукових розвідок в українському, російському, європейському сквородинознавстві, сама поява яких, у свою чергу, стала можливою тільки в 1990-х роках. Так, у праці «Grzegorz Skoworoda (1722-1794) i jego biblijne fascynacje» автор не лише апелює до своїх попередніх публікацій, у яких постать філософа представлена на ширшому тлі східнослов'янської доби Просвітництва – як людини, котра «екзистує і діє як типовий homo religiosus». Відправною ж позицією науковця в його останній розвідці стає засада, що «українська культура вісімнадцятого століття, на чолі зі своїм письменством, дякуючи власне Григорієві Сковороді, маючи таку властивість мислі, є проявом літератури слов'янської надзвичайно цікавим та показовим, хіба рівночасно найвидатнішим у тому столітті в усій центрально-східній Європі» [22, с.123].

За переконанням дослідника, Г.Сковорода був творцем, який був «особливо наставлений на те, аби мислити й писати про справи з пограниччя літератури та філософії, науки та релігії, більше того, аби справами з того кола жити та інших у їх світлі формувати» [22, с.123]*.

Як знаємо, Юзеф Третяк зазначав, що Сковорода був «вигодуваний Святим Письмом». Ришард Лужний аргументовано доводить, що саме з Біблії філософ черпав не тільки релігійні, догматичні та етичні істини, але також творчі імпульси – «як для праці умислу і волі, так і для уяви та письменницького таланту», як для філософських трактатів, так і для ліричних віршів. З-поміж байкарського доробку науковець виокремлює пізніші за часом появи твори, впровадженні до збірки «Байки харківські» під номерами 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29 та 30. Аналіз циклу «Пісні і фабули» Р.Лужний завершує тезою про те, що твори філософа дають багато цікавого та повчального матеріалу для обсервації в царині проблематики і ролі християнського sacrum у творчості Сковороди [22, с.126].

Найприскіпливішу увагу Р.Лужний звертає на збірки «Сад божественних пісень», відсилаючись до неї як до найбільш оригінальної творчої маніфестації та самореалізації Сковороди-поета. Показовою є сама постава, що з нею дослідник приступає до аналізу поетичної збірки, яку, як пише, «...чинимо тут об'єктом докладної уваги історика літератури та просвітницької думки в контексті більш загальних студій над інспірацією Святого Письма в історії як української, так і східнослов'янської релігійної думки XVIII століття, в даному випадку в історії бароково-класицистичної поезії просвітництва» [22, с.126].

Цикл ліричних віршів з релігійно-моралізаторською тематикою – це, на думку вченого, «художній запис теоретичної рефлексії...» Григорія Сковороди, «на різних етапах його перипетій у сфері біографії, творчої еволюції та змін світогляду» [8, с.127]. Кожен із віршів, наголошує Р.Лужний, реалізує іншу ритмічно-версифікаційну схему «в царині системи слов'янської силабіки та етапі її перетворення в силаботоніку вже XIX століття...» [22, с.127].

* «szczególnie przedestynowany do tego, aby myśleć i pisać o sprawach z pogranicza literatury i filozofii, nauki i religii, sztuki i teologii, więcej, aby sprawami z tego kręgu żyć i innych w ich świetle kształtować» [22, с.123].

Третя, завершальна частина розвідки Р.Лужного присвячена філософським творам Сковороди, у появі яких Біблія – як «світ новий, земля живих і королівство любові» – відіграла не менш значну роль, аніж у поезії. Як твердить Р.Лужний, дуалістична постава та пантеїстичні нахили спонукали мислителя до сформулювання ще однієї тези в царині гносеології: теорії про існування трьох окремих сфер, «трьох світів». Учений наголошує на оригінальності цієї концепції на тлі європейської філософії XVIII століття, називає її власне сковородинівською: окрім нескінченного макрокосму та мінімального, індивідуального мікркосму, яким є кожна людина, Сковорода виокремив «світ знаків, образів, ідей», які становлять реальність Святого письма, Книги Книг – Біблії.

Аналізована праця «Grzegorz Skowroda (1722-1794) i jego biblijne fascynacje» Р.Лужного сьогодні може сприйматися як своєрідний проспект більшої за обсягом, ймовірно таки, задуманої автором поважної монографічної книжки, на що вказує поважний науковий дискурс, апеляція автора до власноруч напрацьованого матеріалу, апробованого в цілому ряді раніших за часом написання публікацій, низці цікавих гіпотез. Широкий часовий (перша розвідка – 1966, остання – 1998) діапазон та глибокий проблемно-тематичний зміст публікацій представляє Ришарда Лужного як визнаного знавця творчості українського філософа-письменника, доробок якого він вписує в загальнослов'янський та світовий контекст. Як уже наголошувалося, навіть у найбільш несприятливі часи дослідник привертав увагу до самобутнього доробку Г.Сковороди. Логічним, отже, бачиться прагнення Р.Лужного до повноти осмислення біблійної образності різножанрових творів Сковороди в новий час, який (після падіння комуністичної ідеології) відкрив ширші й повніші можливості, але водночас висунув і нові вимоги.

Проблему рецепції творчої спадщини Григорія Сковороди в Польщі на сьогодні не можна вважати ані вичерпаною, ані задовільною. Засигналізовані важливі аспекти. Накреслені перспективи. Але справжнє засвоєння творчого доробку Сковороди, його наукове осмислення ще попереду. Бо ж мав рацію Д. Чижевський, пишучи про «нездібність декого з дослідників розуміти спекулятивну глибину думки Сковороди» [40, с.9].

Якісні та кількісні підйоми та спади у зацікавленні постаттю та творчістю Сковороди часом нагадують кардіограму хворого і дають поважну інформацію до роздумів. Здається, зрозуміло, чому в 1970-ті роки домінує тенденція до популяризації творів Сковороди, а пізніше, на зламі 1980-90-х років помітним стає рух у напрямку фахової, наукової інтерпретації, якою передусім позначені праці літературознавця Ришарда Лужного, мовознавця Михайла Лесіва. Менш однозначними видаються причини не лише живучості, але й прогностичності (а що гірше – незрушності, в сенсі не появи відповідних праць) окремих акцентів інтерпретації. Так, автор розділу про українську літературу в академічній праці «Dzieje literatur europejskich» (1989) Мар'ян Якубець (так само, як свого часу, в 1912-му, Юзеф Третяк) також наголосив, що «від часів Вишньського була то (Григорій Сковорода. – В.С.) найцікавіша індивідуальність в історії українського письменства» [44, с.482].

Якою бачиться рецепція Сковороди у Польщі сьогодні, у час зміни системи цінностей? Визнати її стан добрим украй складно. Бо ж найважчою була і залишається дорога до себе, а саме слідувати нею наставляє філософ: «Якщо хочемо виміряти небо, Землю та моря, мусимо передусім виміряти себе...». У контексті сказаного логічним видається зростання зацікавленості особистістю Сковороди та його спадщиною у ліцях з українською мовою навчання та вищій школі. Можна потвердити це на прикладі успішного захисту магістерських розправ про творчість Сковороди на Кафедрі Україністики Варшавського Університету (Агнешка Дмовська, Інна Демидова). Так, додатком до однієї з цих праць на тему «Проблематика та образність байок Григорія Сковороди» став переклад її авторкою, Інною Демидовою, байки Сковороди «Бджола та Шершень» – польською мовою [4]. Інша абсолювентка Кафедри Україністики Анна Труш переклала польською фрагмент літопису одного із предтеч Григорія Сковороди – Самійла Величка. Сьогодні він надрукований [37, с.74–81], як і переклад іншим випускником Мартином Рошковським – фрагментів вірша Кирила Транквіліона Ставорецького [37, с.201].

У скороченні шляху Слова Сквороди до молоді не менш важливу роль, аніж просвітницько-навчальна, відіграє редакторсько-видавнича діяльність. Маю на увазі працю народженої в Польщі українки Мирослави Борцох, редакторки одного із найбільших польських видавництв – установи «Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne». Незаперечним є її значний особистий внесок у появу тієї освітньо-видавничої продукції, зокрема, хрестоматій [6, с.102–108] та підручників для ліцеїв з українською мовою навчання у Польщі [34, с.216–253], складовою частиною яких є також і вибрані твори Григорія Сквороди, його афористика, найновіша науково-дидактична література про нього, методичні засади опанування його творчої спадщини та ін. Окремо варто сказати про рецепцію особистості Сквороди та його творчості у вищих школах. Прислужилася тут хрестоматія під назвою «Literatura ukraińska. Wypisy», яку уклали Мар'ян Якубець і Тетяна Голинська-Баранова [43], «Antologia poezji ukraińskiej» за редакцією Ф.Неуважного, Є.Плешняровича, праця «Від Іларіона до Сквороди» Володимира Мокрого [9, с.341–349]. Хоча зрозуміло, всього цього вкрай недостатньо. Безперечно, глибину як наукового, так і художнього зацікавлення творчістю Сквороди покликані інспірувати, і то не в останню чергу, переклади його творів. Гостро бракує як перекладів творів Сквороди, насамперед прозових, так і розвідок про теорію та практику такого перекладу, хоча перші спроби зроблено [33, с.219–227]. Сьогодні знані переклади польською вибраних творів його поезії, які здійснили Януш Трибусевич [29, с.108], [30, с.109], [31, с.11], Єжи Літвінюк [32, с.110–116] і які побачили світ у Польщі в 1976-му – у складі нині вже раритетного видання «Antologia poezji ukraińskiej» за редакцією Флоріана Неуважного, Єжи Плешняровича, згодом, у 1996-му, у складі антології української поезії «Від Іларіона до Сквороди» Володимира Мокрого [24, с.341–349]. З-посеред прозових творів маємо переклад байки «Бджола і Шершень», виконаний у Варшавському Університеті Україністики І.Демидовою. Праця на цьому полі бачиться потрібною, перспективною.

Список використаних джерел

1. Brückner Aleksander i Ler-Spławiński Tadeusz. Zarys dziejów literatur i języków słowiańskich. – Lwów, 1929. – 206 с.
2. Бучило Л. Філософія Григорія Сквороди / Л. Бучило // Наша культура. – 1972. – №12. – С. 11–13.
3. Wielka Literatura Powszechna. Tom 4 (Literatury słowiańskie. Literatura bizantyńska i nowogrecka). W opracowaniu A.Brücknera, K.Bulasa, G.Gesemanna, J.Gołąbka, B.Łepkiego, J.Sajdaka, B.Vydry. Pod redakcją dra Stanisława Lama. – Warszawa, 1933 – S. 484; S.525.
4. Witkowski Wiesław. Czy Skovoroda pisał mieszaniną języka starocerkiewnego, rosyjskiego i ukraińskiego? // Slavia Orientalis.– 1972. – Rocznik 21. – Nr 4. – S.399–412
5. Григорій Скворода (1722-1724). Бібліографічний покажчик / [укладачі Г. І. Гамалій, В. В. Шевченко, наук. ред. Р. В. Жданова]. – К. : Національна парламентська бібліотека України, 2002. – 136 с.
6. Гук Богдан. Хрестоматія. Українська література IX-XIX ст. – Варшава : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 2002. – 208 с.
7. Два століття сквородіяни: бібліографічний довідник / Укладачі: Леонід Ушкалов, Сергій Вакуленко, Алла Євтушенко; загальний нагляд та наукова редакція Леоніда Ушкалова; Two centuries of Skovorodiana: A Bibliographical Guide / Compiled by Leonid Ushkalov, Serhij Vakulenko, Alla Ievtushenko; supervised and edited by Leonid Ushkalov. – Харків, 2002.
8. Демидова Інна. Проблематика та образність байок Григорія Сквороди. Магістерська праця, написана і захищена на Кафедрі Україністики Варшавського Університету в 2010 році.

9. Encyklopedia popularna PWN. Wydanie osme. – Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe, 1982. – 912 ss.
10. Златокудр Іван «Григорій Скворода» // Наша культура. – 1972. – №12. – С.1
11. Каталог видань Українського Наукового Інституту в Варшаві. 1930-1938. – Варшава 1938. – 42 с.
12. Лепкий Богдан. Łepkuj Bohdan. Ukraina. Zarys literatury. Podręcznik informacyjny Warszawa–Kraków, 1930. – 272 ss.
13. Лесів Михайло. Мова творів Григорія Сквороди // Наша культура. – 1972. – №12. – С.6–7, 10–11.
14. Łuźny Ryszard. Pisarze kręgu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej a literatura polska. Z dziejów związków kulturalnych polsko-wschodniosłowiańskich XVII-XVIII w. // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego CXLII. Prace historycznoliterackie, zeszyt 11. – Kraków 1966. – 170 ss.
15. Łuźny Ryszard. Dawne piśmiennictwo ukraińskie a polskie tradycje literackie // Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich, Praca zbiorowa pod redakcją Stefana Kozaka i Mariana Jakóbca. - Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1974. – S.7–36.
16. Łuźny Ryszard. Oświeceniowe antynomie światopoglądowe na Ukrainie, w Rosji i w Polsce // Z polskich studiów slawistycznych. Seria 6: Literaturoznawstwo, folklorystyka, problematyka historyczna. Prace na IX Międzynarodowy Kongres Slawistów Slawistów Kijowie 1983, Warszawa 1983. – S.301–312.
17. Łuźny Ryszard. Teodycea Hryhorija Skoworody na tle słowiańskiej myśli religijnej okresu Oświecenia // Studia slavica In honorem viri doctriissimi Olewa Horbatsch. Festgabe zum 65.Ge burststag, herausgegeben von G.Freihof, P.Kosta und M.Schütrumpf. Teil 2. Beiträge zur Ostslawischen Philologie (II), Verlag Otto Wagner, München 1983. – S.98–108.
18. Łuźny Ryszard. Grzegorz Skoworoda, czyli sacrum w literaturze Ukraińców // «Znak», Kraków, rok XXXVII, nr 367(6), czerwiec 1985. – S.66–80.
19. Łuźny Ryszard. Между общерусской древностью и новыми временами. Религиозная письменность восточных славян в эпоху ренессанса и барокко // XI Medzinárodný zjazd Slavistov. Zbornik resumé. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Bied, Bratislava 1993. – S.179–180.
20. Łuźny Ryszard. Między ogólnoruską dawnością a czasami nowożytnymi. Piśmiennictwo religijne Wschodnich Słowian w dobie renesansu i baroku // Z polskich studiów slawistycznych. Seria 8: Litarturoznawstwo, folklorystyka, problematyka historyczna. Prace na IX Międzynarodowy Kongres Slawistów Slawistów. Bratysława 1993, Warszawa 1992. – S.77–88.
21. Łuźny Ryszard.. Grzegorza Skoworody, ostatniego przedstawiciela wschodniosłowiańskiego baroku «poesis sacra» // «Przegląd Humanistyczny», rok XXXVII, 1993, nr 4(319). – S.93–98.
22. Łuźny Ryszard. Grzegorz Skoworoda (1722-1794) i jego biblijne fascynacje// Biblia w literaturze i folklorze narodów Wschodniosłowiańskich. Redakcja Ryszard Łuźny, Danuta Piwowarska. – Kraków 1998. – S.121–137.
23. Mały słownik pisarzy świata. Red. Kazimierz Hanulak, Henryk Olszewski. –Warszawa 1972. – S.456.
24. 24.Мокры Вłodzimierz.. Hryhorij Skoworoda // Мокры Вłodzimierz. Od Іларіона до Сквороды. Antologia poezji ukraińskiej XI-XVIII w. – Krakow 1996. – S. 102–108; S.341–349.
25. Мишанич Олекса. Із «Сквородинських читань». Григорій Скворода в дослідженнях зарубіжних вчених-україністів // Мишанич Олекса. На переломі. – К., 2002. – С. 59–105.
26. Неуважний Флоріан. Скворода – наш сучасник // Наша культура. – 1972. – №12. – С.1–5.
27. Пахльовська Оксана. Pachłowska Oksana. Problem dziedzictwa w kulturze ukraińskiej oraz formu jego imperialnej ekspropriacji // Belarus, Lithuania, Poland, Ukraine. The Foundation of

- Historical and Cultural Traditions in East Central Europe, pod red. J.Kłoczowskiego, Lublin-Rzym 1994. – S.137–152.
28. Середницький Антін. «Григорій Скворода в Польщі»//Наша культура. – 1972. – №12. – С.5–7.
  29. Скворода Григорій. Skoworoda Hryhorij. Przemineła chmura... Tłumaczenie Janusz Trybusiewicz // Antologia poezji ukraińskiej. Florian Nieuważny, Jerzy Pleśniarowicz. Wprowadzenie Stefan Kozak, Florian Nieuważny. – Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976 – S.108.
  30. Skoworoda Hryhorij. Gołębico, ptaku czysty... Tłumaczenie Janusz Trybusiewicz // Antologia poezji ukraińskiej. Florian Nieuważny, Jerzy Pleśniarowicz. Wprowadzenie Stefan Kozak, Florian Nieuważny. – Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976 – S.109.
  31. Skoworoda Hryhorij. Gaudia pelle. Tłumaczenie Janusz Trybusiewicz // Antologia poezji ukraińskiej. Florian Nieuważny, Jerzy Pleśniarowicz. Wprowadzenie Stefan Kozak, Florian Nieuważny.-Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976 – S.117.
  32. Skoworoda Hryhorij. Z tomu «Ogród nabożnych pieśni». Tłumaczenie Jerzy Litwiniuk // Antologia poezji ukraińskiej. Florian Nieuważny, Jerzy Pleśniarowicz. Wprowadzenie Stefan Kozak, Florian Nieuważny. –Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976 – S.110–116.
  33. Соболь В. До проблеми теорії та практики перекладу поезії Григорія Сквороди польською мовою // Григорій Скворода – духовний орієнтир для сучасності (Наукові матеріали XIII Сквородинівських читань): У 2-х кн. – Кн. 1. – К. : Міленіум, 2007. – С. 219–227.
  34. Соболь Валентина. До джерел. (Podręcznik do kształcenia literackiego i kulturowego z języka ukraińskiego dla klasy 1 liceum ogólnokształcącego.-Warszawa 2008. – 364 ss.).
  35. S.Orgelbranda Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami». – Warszawa 1902. – Tom XIII. – S.542.
  36. Третяк Юзеф. Tretiak Józef. Piotr Skarga w dziejach i literaturze Unii brzeskiej. – Kraków, 1912. – s.280.
  37. Труш Анна. Переклад польською барокової новели з Літопису Самійла Величка: «О wojnie Sorka na Krym» // Ucrainistica. Бірник наукових праць.Головний редактор та упорядник Микола Вербовий. – Кривий Ріг, 2010. – С.74–81; Переклад Мартином Рошковським – фрагментів вірша Кирила Транквіліона Ставровецького польською мовою дивись: Біля джерел українського бароко. За редакцією професора Б.Криси. – Львів, 2010. – С.201.
  38. Ушкалов Леонід. Скворода та Україна //Леонід Ушкалов. Есеї про українське бароко. – К., 2006. – С.133–161.
  39. Франко Іван. Franko Iwan. Charakterystyka literatury ruskiej XVI-XVIII w. // Kwartalnik historyczny. Organ Towarzystwa historycznego. Pod redakcją Oswalda Balzera. Rocznik VI. – Lwów 1892. – S.693–727 (mikrofilm 17148, Biblioteka Narodowa)
  40. Чижевський Дмитро. Фільософія .С.Сквороди. – Варшава, 1934. – 224 с.
  41. Jabłonowski Aleksandr. Akademia Kijowsko-Mohilańska. Zarys historyczny na tle rozwoju ogólnego cywilizacji Zachodniej na Rusi. – Kraków, 1899-1900. – 320 ss.
  42. Jakóbiec Marian. Literatury słowiańskie. Zarys dziejów. Przewodnik tematyczny. – Wrocław 1962. – 60 ss.
  43. Jakóbiec Marian, Hołyńska-Baranowa Tatjana. Literatura ukraińska. Wypisy. – Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe, 1963. – 704 ss.
  44. Jakóbiec Marian. Literatura ukraińska // Dzieje literatur europejskich. Pod redakcją Władysława Floryana. – Warszawa 1989. – Tom 3. – Część pierwsza. – S.482–484.
  45. Jastrzębiec-Kozłowski Czesław. Grzegorz Skoworoda, myśliciel ukraiński // Problemy Europy Wschodniej. – 1939. – nr 2. – S.120–128; nr 3. – S.185–194.
  46. Zygmunt Mazur. «Grzegorz Skoworoda» // «Biuletyn polsko-ukraiński». – 1932. – nr 12. – S.1–3.

Стаття надійшла до редакції 22 лютого 2011 року